

УДК 658.15:004.42

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14860929>

Розвиток людського капіталу як основа сталого розвитку сільських територій

Лупенко Юрій Олексійович

доктор економічних наук, професор, академік НААН України, директор ННЦ «Інститут аграрної економіки», вулиця Героїв Оборони, 10, Київ, 03127, <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Єгоров Богдан Вікторович

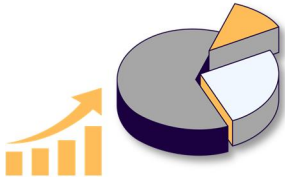
доктор технічних наук, професор, академік НААН України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри технології зерна і комбікормів, Одеський національний технологічний університет, вулиця Канатна, 112, Одеса, Одеська область, 65039, <https://orcid.org/0000-0001-7526-0315>

Немченко Валерій Вікторович

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та аудиту, Одеський національний технологічний університет, вулиця Канатна, 112, Одеса, Одеська область, 65039, <https://orcid.org/0000-0002-2984-3357>

Лагодієнко Наталія Володимирівна

доктор економічних наук, професор, професор кафедри цифрових технологій фінансових операцій, Одеський національний технологічний університет, вулиця Канатна, 112, Одеса, Одеська область, 65039, <https://orcid.org/0000-0002-8472-1395>

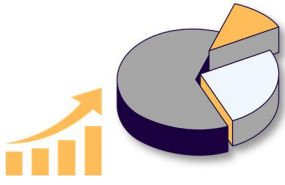

Прийнято: 19.10.2024|Опубліковано: 29.10.2024

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ролі людського капіталу в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Метою дослідження є аналіз наявних теоретичних аспектів розвитку сільських територій та дослідження ролі людського капіталу в процесі забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Методи. В статті детально розглянуто важливість сталого розвитку сільських територій як ключового елемента забезпечення економічної стабільності, соціальної рівноваги та екологічної безпеки на національному рівні. В дослідженні представлено комплексний підхід до вирішення основних проблем сільських територій, зокрема, в контексті інтеграції Цілей сталого розвитку (ЦСР) ООН, з акцентом на економічний, соціальний та екологічний розвиток. В дослідженні обґрунтовано, що сталий розвиток сільських територій в контексті досягнення ЦСР 1 - зменшення бідності сільського населення, ЦСР 3 - забезпечення здоров'я і благополуччя, ЦСР 4 - підвищення якості освіти села, ЦСР 8 - забезпечення гідної роботи сільського населення та економічного зростання, ЦСР 10 - зменшення нерівності на сільських територіях, ЦСР 15 - збереження екосистем суші та ЦСР 17 - зміцнення інституційної спроможності та партнерства між різними рівнями влади, приватним сектором і громадськими організаціями, вимагає не лише економічних та інфраструктурних змін, а й кардинальної трансформації соціальної та екологічної політики.

Результати. Дослідження дозволило виявити важливість людського капіталу як основи для реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій. Висвітлено, що навчання, розвиток здоров'я, соціальної активності та доступ до інфраструктури є основою для підвищення життєвого рівня сільського населення та створення умов для соціальної згуртованості. Підвищення економічної ефективності має досягатись через інвестиції в

аграрний сектор, соціальні ініціативи для зменшення бідності, застосування інноваційних технологій для підвищення конкурентоспроможності сільських територій. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток інфраструктури, що забезпечує доступ людського капіталу до освіти, медичних послуг та культурних ініціатив.

Висновки. Загалом дослідження показало, що лише при активному залученні людського капіталу та інституційної підтримки можна забезпечити довгостроковий розвиток сільських територій, який буде поєднувати економічне процвітання з соціальною стабільністю та екологічною відповідальністю.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, сталий розвиток сільських територій, людський капітал, людський капітал сільських територій.

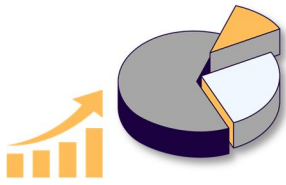
Development of human capital as the basis for sustainable development of rural areas

Lupenko Yurii

Doctor of Science in Economics, Professor, Academician National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Head of National Science Center "Institute of Agrarian Economics", <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Iegorov Bogdan

Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Grain and Feed Technology, Odesa National University of Technology, <https://orcid.org/0000-0001-7526-0315>

Nemchenko Valerii

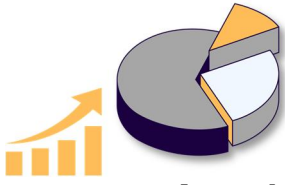
Doctor of Science in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, Odesa National University of Technology, <https://orcid.org/0000-0002-2984-3357>

Lagodiienko Nataliia

Doctor of Science in Economics, Professor, Professor of the Department of Digital Technologies of Financial Operations, Odesa National University of Technology, <https://orcid.org/0000-0002-8472-1395>

Abstract. *This article is dedicated to studying human capital's role in ensuring rural areas' sustainable development. The aim of the study is to analyze the existing theoretical aspects of rural development and investigate the role of human capital in this process.*

Methods. *The article thoroughly examines the importance of sustainable development of rural areas as a key element in ensuring economic stability, social equilibrium, and ecological safety at the national level. The study presents a comprehensive approach to solving the main issues of rural areas, particularly in the context of integrating the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), focusing on economic, social, and environmental development. The research substantiates that sustainable development of rural areas in the context of achieving SDG 1 - reducing rural poverty, SDG 3 - ensuring health and well-being, SDG 4 - improving the quality of rural education, SDG 8 - ensuring decent work and economic growth for rural populations, SDG 10 - reducing inequalities in rural areas, SDG 15 - conserving terrestrial ecosystems, and SDG 17 - strengthening institutional capacity and partnerships between different levels of government, the private sector, and civil society organizations, requires not only economic and infrastructural changes but also a radical transformation of social and ecological policies.*

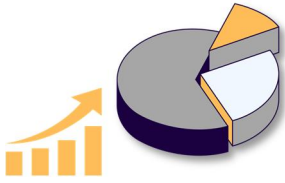
Results. *The research revealed the importance of human capital as the foundation for implementing the sustainable development strategy for rural areas. It highlights that education, health development, social activity, and access to infrastructure are the key elements to improving the quality of life in rural areas and creating conditions for social cohesion. Economic efficiency should be achieved through investments in the agricultural sector, social initiatives to reduce poverty, and innovative technologies to increase the competitiveness of rural areas. The development of infrastructure, which ensures human capital's access to education, healthcare, and cultural initiatives, plays a crucial role in this process.*

Conclusions. *Overall, the study showed that only with the active involvement of human capital and institutional support can the long-term development of rural areas be ensured, combining economic prosperity with social stability and environmental responsibility.*

Keywords: *sustainable development, sustainable development goals, rural area sustainable development, human capital, rural human capital.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з демографічним спадом, міграцією молоді в міста, а також нерівномірністю доступу до освітніх, медичних та соціальних послуг, посилюють диспропорції між міськими та сільськими регіонами. В умовах глобальних змін, таких як технологічний прогрес і кліматичні виклики, саме розвиток людського капіталу є визначальним фактором конкурентоспроможності та життєздатності сільських громад. Дослідження проблем і перспектив розвитку людського капіталу сприяє формуванню ефективних політик, які дозволять підвищити якість життя населення, забезпечити збереження та розвиток сільських територій, а також інтегрувати їх у загальнонаціональний процес сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань розвитку сільських територій прикута велика увага сучасних дослідників. Зокрема Богданов Д.С. [3], Краєвська Г.О. [5], Малік М.Й. [4] та інші провідні вчені в своїх роботах

проводили фундаментальні дослідження аспектів сталого розвитку сільських територій України, зокрема обґрунтували важливість людини в цьому процесі. Бурса О. І. [7], Дзвінчук Д. І. [7], Подра О. П. [6], Пронько Л. М. [8] та інші дослідники присвятили свої праці вивченню питань формування та відтворення людського капіталу, зокрема і на сільських територіях.

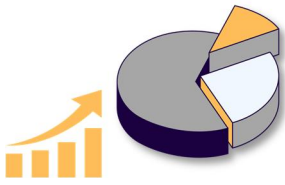
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Однак досі недостатньо висвітленими залишаються положення щодо ролі людського капіталу в процесі сталого розвитку сільських територій. Автори роботи поглиблюють дослідження ролі людського капіталу у формуванні економічної, соціальної та екологічної стабільності сільських громад, визначають як його розвиток може впливати на адаптацію до сучасних викликів, таких як зміни клімату, технологічні інновації та соціальні трансформації, уточнюють як інвестиції в нього можуть покращити рівень життя на селі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою дослідження є аналіз наявних теоретичних аспектів розвитку сільських територій та дослідження ролі людського капіталу в процесі забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження Поняття «сталий розвиток» набуло важливого значення в світовій практиці як відповідь на необхідність гармонійного поєднання економічного зростання з екологічною та соціальною відповідальністю. Формулювання цієї концепції на Міжнародній конференції ООН у 1992 році стало основою для подальших глобальних стратегій, що спрямовані на забезпечення потреб нинішніх поколінь без шкоди для майбутніх [1]. В загальному розумінні сталий розвиток передбачає баланс між економічними, екологічними та соціальними аспектами, що є необхідним для забезпечення довгострокового добробуту суспільства. Подана концепція не лише визначає шляхи досягнення гармонії між людиною і природою, але й стимулює до раціонального використання ресурсів, що сприяє підвищенню якості життя. У сучасному світі, коли зростають виклики, пов'язані з

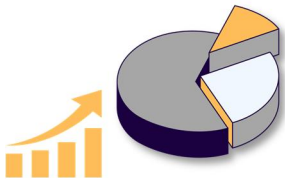

кліматичними змінами, виснаженням природних ресурсів і соціальною нерівністю, впровадження принципів сталого розвитку стає особливо актуальним.

Інтеграція концепцій сталості у національні стратегії це важливий крок для України в процесі забезпечення розвитку держави. Економічні пріоритети, зокрема створення гідних робочих місць, стимулювання економічного зростання, підтримка інновацій та розвиток інфраструктури, сприяють підвищенню конкурентоспроможності та добробуту населення. У соціальній сфері акцент робиться на зменшенні нерівності, покращенні якості освіти та охороні здоров'я, що є основою для соціальної стабільності. В умовах глобальних викликів, таких як зміна клімату та деградація природних ресурсів, екологічні пріоритети також набувають особливої важливості. Збереження біорізноманіття, відповідальне споживання та виробництво, а також забезпечення сталої енергетики є ключовими напрямками для досягнення екологічної безпеки [2].

Розвиток сільських територій є важливою складовою сталого розвитку, що передбачає комплексний підхід до вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Вчений Богданов Д.С. в праці «До питання сталого розвитку сільських територій» зазначає, що сталий розвиток сільських територій являє собою процес якісних змін, що мають на меті забезпечення стабільного соціально-економічного зростання, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та покращення якості життя сільського населення шляхом реалізації комплексних економічних, соціальних та екологічних заходів на державному та місцевому рівнях [3].

Відповідно до Цілей сталого розвитку (ЦСР), ухвалених ООН у 2015 році, сільські території відіграють ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, збереженні природних ресурсів, підтримці біорізноманіття та сприянні соціально-економічному розвитку. Інтеграція ЦСР у розвиток сільських територій виступає потужним інструментом для підвищення якості життя

населення, зміцнення місцевої економіки та захисту навколишнього середовища (рис. 1).

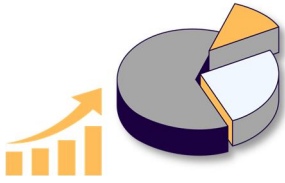

Рис. 1. ЦСР в контексті розвитку сільських територій України

Джерело: складено автором за [2, 3]

Відповідно до Цілей сталого розвитку, економічний розвиток сільських територій має бути спрямований на забезпечення гідної роботи та економічного зростання (ЦСР 8). Даний напрям передбачає стимулювання місцевого бізнесу, розвиток кооперативів, підтримку малого та середнього підприємництва, а також інвестиції в інфраструктуру. Створення умов для інновацій у сільському господарстві та інших секторах економіки сприятиме підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності регіону.

Соціальний розвиток сільських територій, згідно з ЦСР, передбачає зменшення бідності (ЦСР 1) і нерівності (ЦСР 10) населення, підвищення якості освіти (ЦСР 4) та забезпечення його здоров'я і благополуччя (ЦСР 3). Розвиток соціальної інфраструктури, зокрема шкіл, медичних закладів та житла, є важливим для покращення умов життя. В даному напрямку особлива увага приділяється молоді та жінкам, забезпечуючи рівні можливості для їхньої участі

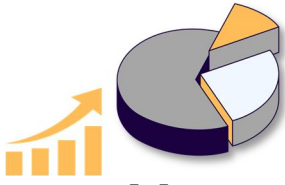

у розвитку громад та економіки. Розвиток освіти, зокрема професійного навчання та доступу до онлайн-освіти, сприяє підвищенню кваліфікації робочої сили та створенню нових можливостей для працевлаштування.

Сільські території мають великий потенціал для впровадження екологічно сталих практик, таких як органічне землеробство, агролісомеліорація, відновлювальна енергетика та ефективне управління водними ресурсами. Зменшення викидів парникових газів, захист лісів і водних екосистем сприятиме збереженню біорізноманіття та адаптації до зміни клімату. Екологічна стійкість є основою для довгострокового збереження природних ресурсів, від яких залежить сільське господарство та інші галузі економіки сільських територій. В поточному дослідженні особливої значущості набувають ЦСР 13 та ЦСР 15.

Впровадження сталих практик в економічну, соціальну та екологічну складові виступає можливим за умови зміцнення інституційної спроможності та партнерства між різними рівнями влади, приватним сектором і громадськими організаціями (ЦСР 17). Розвиток ефективного управління, підвищення прозорості та залучення громадськості до процесів прийняття рішень сприятиме формуванню довіри та соціальної згуртованості. Міжнародна співпраця та обмін досвідом також сприяють адаптації найкращих практик сталого розвитку до місцевих умов.

Розвиток сільських територій є складним та багатогранним процесом, який потребує всебічного підходу, зокрема врахування соціальних, економічних та екологічних аспектів та впровадження інституційної підтримки. У цьому контексті відзначити підхід, що ставить у центр розвитку не просто інфраструктуру чи виробничі потужності, а саму людину, її потреби, інтереси та якість життя. Як зазначає Малік М.Й., ключовим аспектом розвитку сільських територій є «людина села», що має бути в центрі всіх реформ та ініціатив. Саме поліпшення життєвих стандартів, підвищення рівня доходів, доступ до сучасних культурно-оздоровчих послуг та адаптація сільського стилю життя до вимог цивілізації є основними завданнями для забезпечення сталого розвитку сільських

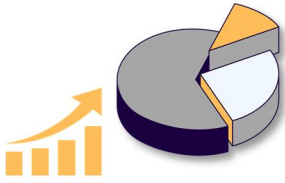

громад [4]. Врахування потреб місцевих жителів, їхніх умов життя та можливостей для розвитку є необхідною умовою для досягнення реального і сталого прогресу. Підвищення рівня доходів сільського населення має здійснюватися через розвиток аграрного сектора, створення нових робочих місць, а також підтримку малих та середніх підприємств. Однак важливими є також соціальні фактори, зокрема, доступ до освіти, медичних послуг, культурних ініціатив та розвитку інфраструктури.

Загалом, підвищення якості життя на селі, інтеграція місцевих спільнот у соціальні та економічні процеси країни, а також підтримка екологічних ініціатив є основними компонентами для сталого розвитку сільських територій [5]. Важливо, щоб у цьому процесі органічно поєднувалися інтереси як місцевих жителів, так і державних структур, а також була забезпечена реальна підтримка з боку інвестиційних програм, інфраструктурних проєктів та інновацій. Розвиток сільських територій не може бути ефективним без активного залучення людського капіталу до всіх аспектів цього процесу, що в свою чергу дозволить забезпечити збалансоване, стійке і довгострокове процвітання сільських громад.

Значущість людського капіталу в контексті сталого розвитку сільських територій є беззаперечною, про що свідчать результати досліджень [4-8]. Вчені вказують, що людський капітал визначає здатність сільських територій адаптуватися до змін та забезпечувати довготривалий економічний, соціальний та екологічний розвиток. Він включає накопичені знання, навички, досвід, а також здоров'я та соціальну активність населення, які разом становлять основну основу для розвитку будь-якої громади. В умовах глобалізації, змін клімату, розвитку технологій та урбанізації роль людського капіталу у сталому розвитку сільських територій набуває все більшого значення.

З огляду на значущість людського капіталу та вищевикладені результати дослідження аспектів сталого розвитку сільських територій, пропонується система заходів для досягнення цілей сталого розвитку в контексті сільських територій, враховуючи важливість людського капіталу.

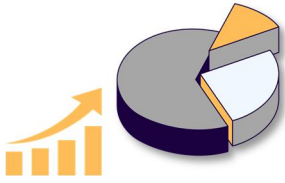

1. *Розвиток сільського господарства та економіки:* людський капітал виступає основою розвитку аграрного сектору економіки сільських територій загалом. Накопичені професійні навички та знання в галузі сільського господарства, технологій, управління та маркетингу сприятимуть значному підвищенню продуктивності та ефективності сільськогосподарських одиниць. Навчання місцевих фермерів сучасним методам ведення господарства та використанню інноваційних технологій дозволить значно підвищити врожайність, знизити витрати та збільшити доходи. Інвестування в освіту та навчання молодих фахівців забезпечить сталий розвиток не тільки сільських територій, а й інших секторів економіки.

2. *Соціальна стабільність та зменшення нерівності сільського населення:* на сільських територіях людський капітал впливає безпосередньо на рівень соціальної згуртованості та добробуту. Високий рівень освіти, здоров'я та соціальної активності населення сприяє зменшенню соціальної нерівності, підвищенню рівня життя та забезпеченню соціальної стабільності. Підвищення рівня освіти та доступу до медичних послуг, а також підтримка інклюзивних ініціатив для жінок, молоді та інших вразливих груп населення, є критичними елементами соціального розвитку людського капіталу сільських територій.

3. *Екологічна стійкість та раціональне використання ресурсів на сільських територіях:* людський капітал також відіграє важливу роль у забезпеченні екологічної стійкості сільських територій. Накопичені знання та навички в сфері сталого землеробства, збереження біорізноманіття, використання відновлювальних джерел енергії та ефективного управління водними та земельними ресурсами сприятимуть збереженню навколишнього середовища. Впровадження освіти з питань екологічної відповідальності допоможе змінити ставлення до природних ресурсів і забезпечити їх раціональне використання, що є важливим аспектом сталого розвитку сільських територій.

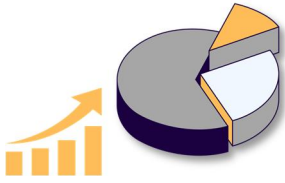
4. *Підтримка інноваційності та технологічного прогресу на сільських територіях:* в умовах технологічних змін та глобалізації сільські території

мають можливість впроваджувати інновації для поліпшення якості життя та розвитку економіки. Людський капітал у вигляді накопичених технологічних знань і навичок є критично важливим для адаптації сільських територій до нових технологічних викликів, зокрема впровадження цифрових платформ для продажу продукції, автоматизації сільськогосподарських процесів, використання дронів та сенсорних технологій для моніторингу та управління аграрними угіддями. Залучення молоді до інноваційних проєктів та стартапів в сільській місцевості дозволить створити нові робочі місця та підвищити економічну активність, що безпосередньо сприятиме розвитку сільських територій.

5. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій: складовою сталого розвитку сільських територій є розвиток соціальної інфраструктури, зокрема, шкіл, медичних закладів, культурних та спортивних установ. Розвиток людського капіталу в сільській місцевості тісно пов'язаний з наявністю належної інфраструктури, що забезпечує доступ до якісної освіти, медичного обслуговування та культурних можливостей. Покращення умов життя та доступу до соціальних послуг допоможе залучити до села не лише нову робочу силу, а й підтримувати емігрантів, надаючи їм необхідні умови для повернення та розвитку.

6. Протидія змінам клімату та екологічним викликам: змінюючи підхід до ведення сільського господарства, забезпечуючи відповідну освіту і підтримку фермерів та громади в цілому, можна не лише підвищити ефективність розвитку сільських територіях, але й сприяти збереженню їх природних ресурсів, запобіганню деградації ґрунтів та зменшенню негативного впливу на довкілля загалом. Людський капітал у вигляді знань та навичок адаптації до змін клімату, має надзвичайно важливе значення в контексті боротьби з екологічними викликами. Діяльність екологічно свідомих фермерів, які володіють екологічно чистими методами виробництва, сприятиме збереженню здоров'я ґрунтів,

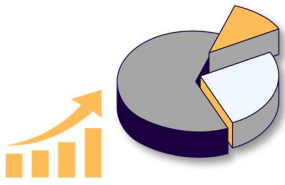
зменшенню викидів парникових газів та поліпшенню водного балансу на сільських територіях.

Варто наголосити, що економічно-обізнаний, екологічно-свідомий та соціально-розвинутий людський капітал виступає базисом сталого розвитку сільських територій, оскільки саме він визначає здатність сільської громади адаптуватися до змін, використовувати інноваційні підходи до розвитку, забезпечувати соціальну стабільність та зберігати навколишнє середовище для майбутніх поколінь. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальну інфраструктуру та професійний розвиток населення є необхідною умовою для сталого розвитку сільських територій, сприяючи створенню умов для ефективного та збалансованого розвитку на місцевому рівні.

Висновки. Сталий розвиток сільських територій вимагає комплексного підходу, що поєднує економічні, соціальні та екологічні аспекти, з урахуванням потреб місцевих громад. Людський капітал є ключовим чинником у цьому процесі, оскільки він визначає здатність громад адаптуватися до змін та забезпечувати довготривалий розвиток. Інвестування в освіту, здоров'я, соціальну інфраструктуру та підтримку інноваційних технологій є основою для підвищення якості життя в селі. Окрім цього, важливо забезпечити екологічну стійкість через впровадження сталих практик у сільському господарстві та раціональне використання природних ресурсів. Всі ці фактори разом створюють умови для збалансованого і стійкого розвитку сільських територій, що є основою для покращення добробуту місцевих громад і забезпечення їхнього процвітання в довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Daly H.E. Steady-State Economics. Washington: Island Press, 1991. 339 p.
2. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». Мінекономіки України. 2017. 176 с. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk->

UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-.

3. Богданов Д.С. Завдання сталого розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2017. № 7. С. 60–62.

4. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51–55.

5. Краєвська Г.О. Європейський досвід соціального розвитку села: актуальні практики для України. *Демографія та соціальна економіка*. 2019, № 4 (38). С. 116–129. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.116>

6. Подра О. П. Роль людського капіталу у забезпеченні сталого економічного розвитку: стан, проблеми, перспективи. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2 (8). С. 144-151. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-2-144-151>.

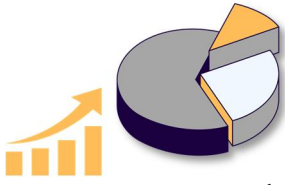
7. Дзвінчук Д. І., Бурса О. І. Людський капітал як визначальний чинник розвитку територіальних громад в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2024. Вип. 1(29), С. 15-23. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-1\(29\)-15-23](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-1(29)-15-23).

8. Пронько Л. М. Особливості відтворення людського капіталу сільських територій. *Продовольчі ресурси*. 2022. № 18. Т. 10. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26>.

9. Демченко О. В. Виклики сучасного розвитку людського капіталу сільських територій України в умовах економічних трансформацій. *Бізнес Інформ*. 2024. №7. С. 297–307. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-7-297-307>

10. Демченко О. В. Оцінка поточного стану людського капіталу сільських територій України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9(37). С. 600-611. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-600-611](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-600-611)

11. Шиян Д.В., Севрюкова Є.О., Євдокімова М.О. Цифрові технології як фактор формування людського капіталу в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 80–86. 10.33245/2310-9262-2022-177-2-80-86

12. Ареф'єв С., Лелеченко А. П., Ареф'єва О., Пілецька С. Т. Інтелектуальний капітал і його значення для забезпечення економічної стабільності та національної безпеки. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. Том 9. № 3. С. 208 – 214. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-3-36>

13. Черничко Т. В., Козик І. М. Еволюція управління людським капіталом та HR-технологіями в умовах цифрової економіки. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. Том 9. № 1. С. 29 – 33. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-4>

14. Павлов К., Павлова О. Людський капітал і продуктивні сили сільських територій: аспекти економічної безпеки держави та її регіонів. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2024. № 334(5), С. 397-403. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-60>

15. Камара Б. М., Замлинський В. Роль етики та ділової репутації, сформованої людським потенціалом, у досягненні конкурентоспроможності підприємства. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2024. № 334(5), С. 499-506. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-75>